

om vad andra forskare har hävdad i liknande frågor. Parland-von Essen hade också kunnat lyfta fram betydelsen av en del av sina resultat som bygger på omfattande arkivkännedom. Kvinnornas betydelse inom köpmannaeliterna i Finland som författaren så tydligt påvisar är till exempel ett ämne som har studerats bara av ett fåtal personer. Hennes insats på detta område är alltså inte utan betydelse, vilket får sägas här eftersom hon inte säger det i sin bok.

Ulla Ijäs

Per-Ola Räf, *Fårkonsulenter på 1700-talet: biografisk matrikel över eleverna vid Jonas Alströmers Schäferskola på Höjentorp och i Alingsås*, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 46 (Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2010). 154 s.

Kanske inte läsaren omedelbart kastar sig över en bok med den här titeln. Den säger vad det handlar om, vilket kanske låter smalt. Den är också främst en "matrikel", styrd av alfabetet och med flera register. Efter inledningar följer den biografierande huvuddelen över ett sextiotal elever vid schäferierna först i Höjentorp och sedan Alingsås, sedan några bilagor av organisatorisk art. Som sagt, det här är inte en bok för Pressbyrån. Men samtidigt är detta 1700-talet i vision och verklighet, förhoppningar om en bärande inhemsk ullproduktion, utvecklade manufakturer och utkonkurrerad import, resultatet i form av ett ansenligt antal ofta fattiga men välutbildade fåreexperter.

Främst handlar det om ett antal öden, upplagda i turordningen födelse, utbildning, verksamhet, publicering, allt följt av källhänvisningar. Det är en väldokumenterad framställning. Det enda som kunde vara tydligare är hänvisningarna till handskrivet material (var finns Rothofs så ofta återopade dagbok?). Andrahandsfigurer som Karl Dahlman-Eskilsson,

Lorens Rothof och Carl Nyrén blir här huvudpersoner. Alströmarnas roll som epokens uppbyggare mer än skymtar. Ett sextiotal elever biografieras. Inte så få hade en akademisk bakgrund, några hade till exempel disputerat för Linné (Erland Tursén, Nils Hesselgren, den danske eleven Jörgen Tyke Holm), flera hade läst i Lund. Deras verksamhet följs i arkiven och citeras med välvalda utdrag. Man kan imponeras av schäfrarnas publiceringsverksamhet och deras bouppteckningar visar upp ibland goda bibliotek, någon ägde 160 böcker.

Gruppen passar förstås in i en värld som hyllade herdeidyllen. Som det står i avisan när kungaparet besökt Höjentorp 1744: "Schäfergåssarnas enfaldiga Musique uptogs så nådigt, at när de med sina Wallhorn tystnade, fingo de befallning, at åter begynna blåsa" (s. 79). Men mycket talar om misär eftersom finansiering ofta saknades. Meningen att ge socknens fårkonsulent ett hemman uppfylldes inte alltid eller tog tid. Så blev hela projektet en parentes, men den ligger som sagt, mitt i perioden på frihetstidens gröna allmänning. Bibliotekarien vid Veterinärhögskolan i Skara Pelle Räfs bok hjälper oss att komma nära denna verklighet och duger till ren lustläsning. Man får veta mycket om tiden men också om fåren, deras avel, deras sjukdomar och besvär, och deras betydelse för människan.

Gunnar Broberg

Jesper Swedberg, *Swensk Ordabok*, utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm, Skara stiftshistoriska sällsks skriftserie 46 & Acta Bibliothecae Scarenensis 12 (Järpås: Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet, 2009). 718 s.

Numera är Jesper Swedberg kanske mest känd som psalmdiktare och möjligen som far till Emanuel Swedenborg. Han var professor, se-

dermera rektor vid Uppsala universitet. Under de sista 30 åren av sitt liv var han biskop i Skara. Swedbergs språkvetenskapliga berömmelse har länge främst vilat på monografen *Schibboleth. Svenska språketz rycht och richtighet* (1716), där Swedberg bland annat avhandlar ortografi, morfologi och interpunktion, samt verket *En kortt svensk grammatica* (1722). Båda dessa verk utkom under hans levnad. Det gjorde däremot inte den tänkta kröningen av hans språkvetenskapliga gärning, livsverket *Swensk Ordabok*, som kom att förbli otryckt under närmare 300 år. Inte förrän nu har Swedbergs sista önskan om att "ordaboken moste tryckias" gått i uppfyllelse genom Lars Holms utgåva av Swedbergs ordbok.

Swedberg var, liksom flera andra svenska lexikografer i tidigmodern tid, biskop. Jonas Petri Gothus (*Dictionarium latino-sveco-germanicum*, 1640, skriven i samarbete med Nicolaus Nicolai Grubb), Haquin Spegel (*Glossarium-sveco-gothicum*, 1712) och Jacob Serenius (bland annat *Dictionarium anglo-svethico-latinum*, 1734) var samtliga biskopar. De många biskoparna inom den tidiga svenska lexikografin kan inte förklaras bara genom att betrakta kyrkan som en fokuseringspunkt för intellektuellt arbete, utan härrör också från den växande insikten under 1600- och 1700-talen om sambandet mellan skrift och makt. Stormaktstidens Sverige medförde ett mångfaldigt behov av språklig kodifiering. Tidens många ordböcker var ett direkt resultat av att skriftens praktiker kom att bli bestämmande, både kvantitativt och kvalitativt, för statens och kyrkans styrelse som en nödvändig förutsättning för de centraliserings- och rationaliseringsprocesser som kännetecknar detta skede. Den aspekten av den svenska (lexikografi)historien är ännu inte tillräckligt utforskad.

Swedbergs *Swensk Ordabok* utgör ett tidigt led i en lång tradition inom den svenska lexikografihistorien som haft den uttryckliga ambitionen att berika det svenska språket med hjälp av fornspråket. Det är en tradition som

sträcker sig från 1600-talet fram till 1900-talet via sådana storheter som Georg Stiernhielm, Haquin Spegel, Johan Erik Rydqvist och Björn Collinder. Swedbergs egen inställning var dock långt ifrån okomplicerad eller okontroversiell. För honom var det språkliga idealet den svenska som skrevs och talades vid tiden för Gustav Vasas bibel, det vill säga den period som i den svenska språkhistorien traditionellt markerar gränsen mellan yngre fornsvenska och äldre nysvenska. Swedberg verkade för ett bevarande av den fornsvenska morfologin samtidigt som han förespråkade en radikal förnyelse av ortografin. Dessa språknormativa ambitioner låg bakom Swedbergs strider, främst med Urban Hiärne, om den svenska bibelöversättningen och om den svenska psalmboken. Rättstavningsfrågan verkar ha varit huvudskälet till att Swedbergs ordbok inte trycktes under hans levnad.

Swensk Ordabok är mycket mer än den bibelkonkordans som bland andra Adolf Noreen har beskyllt den för att vara. Visserligen lär samtliga ord som användes i Karl XII:s bibel finnas med, men dessa utgör endast runt hälften av de ord som *Swensk Ordabok* tar upp. Swedberg upptecknade och samlade ord under praktiskt taget hela sitt vuxna liv. Förutom från Bibeln också från teologins, juridikens, poesins och naturvetenskapernas områden. Mot slutet av sitt liv började han även uppteckna vardagspråket, däribland könsord och invektiv. På så vis är *Swensk Ordabok* närmast en föregångare till vår tids deskriptiva ordböcker som fick sitt genomslag först under 1900-talets andra hälft.

Utgivaren Lars Holm har studerat de fem manusversioner av ordboken som finns bevarade. Av dessa fem är endast tre bevarade i sin helhet, två i fragment. Den äldsta handskriften är daterad den 20 maj 1720. I form av ett stemma visar Holm versionernas tidsföljd och deras inbördes relationer. I editionen utgår Holm från den handskrift som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek (R589e)

som var Swedbergs eget arkivexemplar, där han kontinuerligt förde in tillägg och rättelser. De övriga handskrifternas avvikelser från Uppsalahandskriften har förts in och redovisas noggrant. Utgåvan är mycket varsamt normaliserad och de editionstekniska principerna och övervägningarna redovisas föredömligt av Holm. Huvudskälet till normaliseringen är att underlätta för läsaren. Originalets uppdelning i sidor, spalter och rader följs inte men finns angivna i utgåvans text. Strävan efter konsekvens och tydlighet har varit de övergripande målen.

Holms utgåva har en så kallad glattalfabetisk makrostruktur, vilket innebär att alla lemmor (uppslagsord) behandlas som likvärdiga och att varje lemma står längst ute till vänster i spalten utan någon gruppering av sammanhörande ord (som exempelvis sammansättningar eller avledningar). Därvidlag följer den Swedbergs handskriftsversion. Den glattalfabetiska makrostrukturen har blivit allt vanligare i allmänordböcker eftersom den anses lätthanterlig dels för användaren, dels också i det redaktionella arbetet, i synnerhet i övergången mellan tryckta och elektroniska ordböcker. Svenska Akademiens ordlista övergick exempelvis till en glattalfabetisk makrostruktur från och med SAOL 12 (1998).

I *Swensk Ordabok* finns svenska synonymer till varje lemma, men även en latinsk översättning, frasexempel samt hänvisningar till textställen där ordet förekommer. Latinet har även funktionen av metaspråk (beskrivnings-språk). Swedberg löser homonymiproblemet genom uppdelning på skilda uppslagsord, ibland med preciseringar genom synonymer. Polysemi löser Swedberg genom att anföra skilda uppslagsord eller genom att inom uppslagsordens ramar dela upp de latinska översättningsorden med *item* (även). Swedbergs definitioner är nästan alltid korta och koncisa, stundom ges ingen översättning alls. På denna punkt skiljer sig Swedbergs ordbok från några samtida ordböcker. Holm urskil-

jer i introduktionen till *Swensk Ordabok* (s. 14 f.) mellan två traditioner av svensk lexicografi där Swedberg står som representant för en kortfattad, mer vetenskaplig beskrivning medan andra, däribland Stiernhielm och Spiegel, får representera en mer expansiv, spekulerande stil som innehåller mer vidlyftiga och fantasifulla definitioner. Fastän den sistnämnda traditionen troligen är mer underhållande att läsa för sentida läsare och möjligen mer givande för det historisk-antropologiska utforskandet av tidiga ordböcker, är det som bekant den förstnämnda traditionen som utgör credot i den moderna lexicografien.

Utgivaren Lars Holm kan inte beskrivas annat än som en synnerligen god ambassadör för Swedberg. Han disputerade 1986 på avhandlingen *Jesper Swedbergs Swensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria* (Uppsala) och har sedan dess också fortsatt att sprida sin forskning om Swedberg inte minst genom en omfattande vetenskaplig och populärvetenskaplig kringpublicering, nu senast i skriften *Till bords med biskop Jesper Swedberg – mat och dryck i Swensk Ordabok (ca 1725): med betydande utdrag ur samtida handböcker* (2010). Holm har själv sammanfattat sin vetenskapliga forskning i antologibidraget i "Jesper Swedbergs Swensk Ordabok" i *Jesper Swedberg: en antologi*, red. Johnny Hagberg (Skara, 2008). I Holms förord till ordboken finns även en bibliografi över hans samlade forskning om Swedberg. Helt klart är att projektet med *Swensk Ordabok* har krävt den mångåriga förtroelighet med källmaterialet som Holm uppvisar. Det gäller inte minst utredandet av Swedbergs egna källangivelser, som Swedberg inte själv upplyser om. Det är en ytterst förtjänstfull gärning att *Swensk Ordabok* nu äntligen finns i tryck, dessutom fint inbunden, av Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet. Utgåvan finns också tillgänglig och fullt sökbar på litteraturbanken.se.

Jon Helgason